

Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı deportasiya və soyqırımı tarixindən

Xalçanın üstündən asılan silah

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Culfa rayonunun Milax kəndində İrandan gəlmə olan rəhmətlik Nağı emi ilə erməni zülmünün nəsib etdiyi yetimçiliklə böyüyən rəhmətlik Sara xalının özlərinə əllərinin qabarı ilə qurduqları evlərində 5 qız, 1 oğlan övladı böyüyürdü. Onların bu yuvaları uzun illərə başa gəlmişdi. Çünki bu yuva quşun dimdiyində bir-bir daşdığı saman çöpü misalı ilə qurulmuşdu. 6 uşaq, arxalarında ata-ana, heç bir köməyi olmayan bu insanların yuvalarını çiyinlərində daşdıqlarını çay daşlarını su yerinə alın tərləri ilə qarışdırırdıqları palçıqla hər gün bir qarış ucaldan zəhmət əlləri qurmuşdu. Bu yoxsul yuvada ən bahalı əşya divara vurulmuş nimdaş, amma ana yadigarı xalçanın üstündən asılmış silah idi. Bu silahı Sara xala həyatı bahasına əldə etmişdi. Onu göz bəbəyi kimi qoruyurdu. Bu silahı bir azərbaycanlı qadının göz bəbəyi kimi qorumasına səbəb amillər var idi. Bu qeyrətli qadına həyatda yaşadığı "sevdirmişdi" bu silahı. Onu hər gün yatağını açıb yatdığı yerdə - başının üstündə asmasının, o silahın yerinin dəyişilməz olmasının səbəbi vardı. Dəfərlərlə bu ailənin ehtiyacı yaranmışdı, uşaqlardan ağır xəstələneni olmuşdu, onu həyata qaytarmaq üçün pul lazım olmuşdu, lakin o silah həmin xalçanın üstündən endirilməmişdi, satılmamışdı. Çünki Sara xala öz varlığını o silahda görürdü. Bir tikə çörəyini o silaha görə rahat yeyirdi. Gecə səhərdək başının üstündən asılan o silaha görə gözünü yuma bilirdi.

yorğunluqdan yuxudan ayıla bilmir. Axı onlar zalim ermənilərin zülmü ilə dağ-dərə dolmuşdular, axır bu mağaraya sığınmışdılar. Həmin vaxt Saranın sığındığı anasının susmuş cənazəsi, bir də mağarada həyatını itirmiş insanların birinin yanından götürüb sinəsinə sıxdığı həmin silah olmuşdu. O, nə anasının yanından uzaq dururdu, nə də ki, sinəsindəki silahı yeri qoyurdu. Onu gözü qarşısında törədilən bu faciələrin fonunda yaşadan, həyata bağlayan tək anasının hələ də yatdığına hesab edən düşüncələri, bir də həm özünü, həm də mağarada qanaxmadan dünyasını dəyişmiş və ağrıdan zarıyan yüzlərlə yaralı insanın xilasını gördüyü, sinəsinə sıxdığı silah idi. Ermənilərin bir

yandan, yerli əhalidən sağ qalanların isə bir yandan axtardığı didərgin insanlar əksəriyyəti artıq dünyalarını dəyişmişdilər. Sara isə axşamüstünün toranında qorxa-qorxa mağaradan çıxıb yaxınlıqda su tapmaq, anasına getirmək, "bəlkə su içirsəm oynar", - düşüncəsi ilə bayıra çıxanda onu kənlilərindən biri görür. Sara ilə mağaraya qayıdır, buradakı fəlakəti görür. Kəndə xəbər aparır, gecə ilə gəlib insanları buradan daşıyıb dəfn edirlər, yaralıları evlərdə gizlədir. Qohumlarının əksəriyyətini itirən Saranı isə günlərdir ana-bacısını axtaran, bacısından cəmi iki yaş böyük olan qardaşı Qəzənfərə verirlər.

Tarixin bütün dövrlərində düşməni yerində oturmağı bacaran naxçıvanlılar bu

dəfə də düşməne qarşı mübarizə aparmışlar. İtkiləri, yaralıları, dağılan evləri-eşikləri saysız şəkildə olsa da, kəndlərini tərk etməmiş, orada qapılarının ağızına yerləşdirilmiş ermənilərlə yenə də birlikdə yaşamışlar. Dəfələrlə törədilən belə hadisələr, torpaqsız ermənilərin fitnə-fəsadı dözülməz olsa da, sovet imperiyasının həyata keçirdiyi Pyotr-danqalma siyasətinin mahiyyəti məhz belə idi: ermənilər Azərbaycan torpaqlarına yerləşdirilməli, onlarla birlikdə yaşamaq, zaman gəldikdə isə azərbaycanlılara qarşı torpaq iddialarında olmalı, "bura bizimdir, çıxın buradan", - deməli, qan tökməli idilər. Tarixə nəzər salsaq, XIX əsrdə haradan gətirildikləri bilinməyən bu nankor tayfanın torpaqlarımıza yerləşdirilməsi ilə hər 10-15 ildən bir belə soyqırımlarla qarşılaşa bilirik. Tək Naxçıvanda yox, Azərbaycanımızın digər bölgələrində də zaman-zaman minlərlə azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, evləri talan edilərək yurd-yuvasından didərgin salınmışlar. 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı, Şamaxı, Quba, Lənkəran və digər ərazilərdə erməni qəddarları 50 min azərbaycanlı qətlə yetirmiş, 10 minlərlə insanı öz torpaqlarından qovmuşdular. Təkcə Bakıda 14 min, Zəngəzur qəzasında 3257 kişi, 2276 qadın, 2196 uşaq öldürülmüşdü. 1061 kişi, 799 qadın, 485 uşaq yaralanmışdı. Ümumi yaralananların sayı 10 min 68 nəfərə çatmışdı.

1992-ci ildə növbəti dəhşətli soyqırım aktı isə Xocalıda törədildi. İnsanlar qışın bıcaq kimi kəsdiyi 26 fevral gecəsində dağlara üz tutdular. Güllələndilər, səpələndilər düzlərə. Gözləri qandan doymayan düşmən ölənlərin cənazəsinə qarşı vəhşilik törətdi: əlləri, ayaqları kəsildi, gözləri çıxarıldı, dəriləri soyuldu.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa edib dövlətçilik ənənələrinə yenidən qayıtdıqdan sonra öz tarixi keçmişinə siyasi qiymət vermək istiqamətində də bir sıra addımlar at-

Uzun illər öncə - 10-11 yaşında köksünə sıyıb özü ilə götürmüşdü o silahı. O zaman ki, bu balaca qızcıqazın gözlərinin qarşısında gördükləri fonunda düşüncəsində qurtuluş yolu olmuşdu o silah. 10-11 yaşlı uşağın ömürlük psixoloji sarsıntısına çevrilmişdi o silah. Üstündən uzun illərin keçməsinə baxmayaraq hələ də Sara xalanı 10-11 yaşına bağlayan xatirə idi o silah. Onun düşüncəsini didib-parçalayan, bu qadını rahat buraxmayan, azad yaşamasına əngəl törədən, bir an görməsə, ölə biləcəyi anlamına gələn hisslər o silahda gizli idi...

Sara xalının həyat tarixçəsi barədə mənə Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivində blokada ilə bağlı tədqiqat apararkən söhbət əsnasında arxivin əməkdaşı Zülfiyyə xanım danışmışdı. Sara xala Zülfiyyə xanımın həyat yoldaşının nənəsi imiş. Onlar uzun illər bir yerdə yaşayıblar. Zülfiyyə xanım bu qadının gəlini hesab olunub. Ona elə öz anası kimi də qayğı göstərib. Yaşlı vaxtlarında onu uyundurub. Zülfiyyə xanım Sara xalının bədənində çoxlu güllə yerləri gördüyünü deyir. Məlum olur ki...

"...Ananın bəxti qızına taxtdır", - deyirlər. Sara xalının da taleyinə erməni xislətinin hər özünü görənin anasının bəxti taxt olmuşdu. Ömrünün ayrı-ayrı dövrlərində bir neçə dəfə erməni zülmü ilə qarşılaşmış, son mənzilinə də elə bu dünyadan bir ürək dolu erməni dağı-düyünü apardı bu qadın. Sara xalının anasıgil 1905-1907-ci illərdə qədim Zəngəzur mahalından ermənilər tərəfindən öz yurd-yuvalarından didərgin salınaraq

Naxçıvana pənah gətirən ailələrdən birinin övladı olub. Lakin sən demə, bu ailələrin Naxçıvanda rahat yaşaması cəmi 9-10 il çəkəcəkmiş. Burada da ermənilər onların dincliyini pozacaq, öz əzəli Zəngəzur torpaqlarında olduğu kimi, burada-Naxçıvanda da onların rahat, sakit həyatının qəniminə çevriləcəkdi. Və o zaman cəmi 10-11 yaşlarında olan Sara xalının gözlərinin önündə dəhşətlər, faciələr yaşanacaqmış.

1916-1918-ci illərdə necə ki, soydaşlarımız Ermənistandan-əzəli torpaqlarımızdan didərgin salınırdılar, həmin proses Naxçıvanda da davam etdirilirdi. Burada yaşayan ermənilər də soyqırımlar törədir, insanların qanını içirdilər. Culfanın Milax kəndində yaşayan insanlar da həmin dövrün erməni zülmünə məruz qalanlardan olmuşlar. O vaxt balaca Sara həmin faciələr içərisində tək-tük qalan, alınma "hələ yaşamalısan" sözləri yazılan insanlardan olubmuş. Erməni vəhşətindən canlarını götürüb Milax yaxınlığındakı mağaralara üz tutan insanlar qanın içərisində oraya çatıbmişlər. Saranın da bədənini güllə mermilərindən xeyli sayda yaralar alsa da, lakin tab gətirə bilibmiş, o, yaşayıbmış. Bəlkə də təsadüfi bir hadisə baş verməşəydi, o da mağarada ölən yüzlərlə insandan biri olacaqdı. Bu balaca qızcıqaz günlərlə o mağarada ac, susuz qalmışdır. Anasının yanında oturub, onu yatmış hesab edən Sara "ana yatma, dur, dur, gedək evimizə. Niyə mənə cavab vermisen?", - deməsinə baxmayaraq anası hələ də uyuyurmuş. Sara belə düşünürmüş ki, anası yatıb,

Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı deportasiya və soyqırım tarixindən

Əvvəlki Səh. 12

Həmin müdhiş hadisənin baş verdiyi günlər Milax kəndində yüzlərlə insanın həyatına son qoyduğu kimi, Qəzənfərlə bacısı Saranın da uşaqlığına son qoydu. Onlar bu hadisələrdə uşaqlıqlarını itirdilər. Həmin gündən Saranın əlindən oyuncaqları alındı, əvəzinə mahiyyətini belə dərk etmədiyi, lakin özünü müdafiə edə biləcəyini düşündüyü həmin o silah verildi. O silah ki, Sara öləndək yatağını xalçanın üzərindən asılan o silahın altında açdı. Həmin gündən Qəzənfər Saraya ata, Sara isə Qəzənfərə ana oldu. Bacı-qardaş idilər, dost da oldular. Onlar dərd ortağına çevrildilər. Qəzənfər günlərlə bacısının bədənindəki güllə yaralarının sağlması ilə məşğul oldu. Kənddəki türkçəçərçi Fatma nənənin dağların-düzlərin gülündən-çiçəyindən hazırladığı melhəmlər Saranın həyatını xilas etdi. Bu balaca qız çox əziyyətlər çəksə də, günlərlə iniltisi kasib komalarını ağzına alsada, yaraları irinləyib onu istilik içərisində gözü qarşısında öldürülən anasının itkisi kimi yandırsa da, dözdü Sara, çünki yaşamağı idi, ona "öl" hökmü verilməmişdi. Bədənindəki yaralar bu körpəni uzun zaman incitəndə, yaşadı...

Zaman keçir. Bəzən onu tutub saxlamaq ən böyük istəyimiz olsa da, o, ötür, ötməlidir də. O dayanmır, irəliləyir. Bizə də öz qanunlarına tabe etdirərək irəliləyir. Zaman Qəzənfərlə Saranı da öz axarı ilə böyüdüb gənc bir oğlana və qıza çevirmişdi. Qəzənfər evlənmişdi. Sara o vaxtlar qonşuluqda İrandan kəndə gələn Nağı ilə ailə qurdu. Nağı da ta Vətəninə qayıtmadı. Onlar burada özlərinə yuva qurdular. Özlərinə bir otaq tikəndək Qəzənfərin yanında qaldılar. Sonra öz yuvalarına köçdülər. Saranın qurduğu yuvasına ilk zinəti anasından qalma köhnə xalçanı otağının divarına vurmağı, üstündən də o silahı-özünü ilə bərabər o dəhşətli hadisəyə şahid silahı həmin xalçanın üstündən asması oldu. Bu ər-arvadın hər il bir qədər genişləndirdikləri evləri 6-8 il ərzində böyük bir ailənin yuvasına çevrildi. Onların 5 qız, 1 oğlanları dünyaya gəldi. Qızları doğulduqca Sara silahına daha çox başlanırdı, onu göz bəbəyi kimi qoruyurdu. Dəfələrlə qohum-qonşuları o silahı istəmişdilər, satmasını təklif etmişdilər. Lakin o buna razı olmamışdı. Hətta bu sözü danışmağı birdəfəlik qadağan etmişdi onlara. Hər kəsə qəlbinə-sirrinə açmayan bu qadın o silahı dənəndək özü, ailəsi üçün qorumuşdursa, artıq o silah onun 5 qızının namusunun qoruyucusu idi. Sara xalçanın üstündən asılan silahı o günə saxlayırdı ki, 11 yaşında qarşılaşdığı hadisə ilə bir daha qarşılaşarsa, öz əlləri ilə qızlarını öldürəcəkdə, onların düşmənin əlinə keçməsinə izn verməyəcəkdə. O silah bir həyatın keşməkeşlərindən keçən Saranın simasında bütün azərbaycanlı qadınların məfkurəsi, namusunu, mənliyini düşməndən qorumaq, müdafiəsi idi. Sara kimi minlərlə qadınlarımız öz əlləri ilə qızlarını boğub öldürürdülər, lakin düşmənin əlinə keçməsinə razı olmazdılar. Həyatın, taleyin Saraya bəxş etdiyi 5 qız övladının da xilasını onun özünün illərdən bəri böyük bir psixoloji qorxu içərisində yaşadığı günlərdə ümidi olan həmin silah idi...

İllər ötürdü... Sara xalçanın xalça üzərində ağır-əziz tutduğu silah elə oradanca asılı qalmaqda idi. Çünki hələ ki, ermənilər yerlərində oturdulmuşdular. Sara xalçanın qızları isə bir-birinin ardınca öz yuvalarına uçurdular. Oğlunu da evləndirmişdi, gəlinini də getirmişdi. Lakin həmin silaha əl dəyməmişdi: o yerində asılı qalmışdı... Sara xalça isə hələ də yatağını o silahın altında açırdı. O silahın altında, o yatağın içərisində Sara xalça qocalıb ahilliyə yaşına çatmışdı.

Bəlkə bu da bir alın yazısı imiş ki, Sara xalça 1918-ci ildən düz 70 il sonra - 1988-ci ildə yenidən ermənilərin torpaq iddialarının, düşmənin dəyişməz xislətinin yenidən şahidi olacaqmış. Sara xalça o illər hər dəfə sərhədlərimizdə baş verən hadisələri eşitdikcə illər öncəyə qayıdırdı, başlarına gətirilən hadisələri bir-bir xatırlayırdı və dərin bir köks ötürürdü. Bəlkə də Sara xalça hələ uzun illər yaşayacaqdı, 88-90-cı illərin hadisələri olmasaydı. Kim bilir, bəlkə də onun ömrünü elə uşaqlıqdan içinə sığdırdığı müdhiş bir qorxu qurd kimi gəlməyə başlamışdı. Onun birdən-birə yatağa düşməsi içinə gömdüyü bu qorxu deyildimi?...

1988-ci ildən başlayaraq Azərbaycan yenidən ağır günlərini yaşamağa başladı. Naxçıvan 1989-cu ildən başlayaraq ermənilər tərəfindən dəmiryolunun dayandırılması ilə qısalı-uzunlu zaman kəsikləri ilə blokada alınırdı. Bunun ardınca ərəzilərdən keçərək Naxçıvana gələn elektrik enerjisinin, qaz xəttinin dağıdılması ilə təbii qaz, elektrik enerjisi tamamilə dayandırıldı. Artıq 1991-ci ilə - Sara xalçanın ömrünün son günlərində Naxçıvan tamamilə blokadaya alınmışdı. Həmin ağır illərdə bu yaşlı qadının nazını çəkmək onun hər bir övladının, nəvələrinin üzərinə düşürdü. Zülfüyyə xanım da yoldaşının nənəsinin qayğısını çəkənlərdən olub. O zaman kəndlərimiz daha şərait-siz şəraitdə olduğu üçün Zülfüyyə xanımın Sara xalçanı Naxçıvan şəhərindəki evlərinə gətirmişdilər. Lakin günlər ötdükcə şəhərdə vəziyyət kənddən də ağır olurdu...

Zülfüyyə xanım o günləri göz yaşları ilə xatırlayırdı: uşaqlar balaca idi, yoldaşım işə gedirdi. Qayınatam, qayınanam yaşlı idilər. Sara xalça da ki, xəstə-yataqda. Çörək dalınca mən getməli olurdu. Elə olurdu ki, evdən o başdan - saat 6-da çıxırdım, günorta -

nahar vaxtına ancaq evə gəlib çatırdım. Növbədə olan insan sırasının ucu-bucağı yox idi. Kəndlərdən də camaat axışmış çörək almaq üçün şəhərə gəlirdilər. Çünki kəndlərdə tendir salıb çörək bişirmək mümkün deyildi. O mənada ki, nə satışda un var idi, nə də kəndlərdə bir tendir isidib çörək bişirmək vəziyyətinə gətirmək üçün yanacaq. Buna görə də əli qoynunda qalmışdı insanların. Nə edəcəklərini bilmirdilər. Çörək alıb qayıdırdım evə. Baxırdım ki, əl yumağa bir ovuc su yoxdur. Vedrələri götürüb gedirdim çəşməyə. Bəlkə 10 dəfə, 15 dəfə gedib-gəlirdim. Həmişə blokadanın o ağır illərini xatırlayanda məni düşündürən bir məsələ olur - o illərin qış fəslə. İlahi, adam dəhşətə gəlir - o illərin qış fəslə. İlahi, adam dəhşətə gəlir - o illərin qış fəslə. Bilmirəm, necə izah edim, təsvir edim o qışları. O qədr də qar yağdırdımı, şaxta olardı? Həqiqətən də son illər iqlim dəyişikliyi baş verib. İndi kimə 90-cı illərin qışı haqqında danışsaq, vallah inanmazlar. Çünki son illər qış ayları çox mülayim keçir. Ancaq o illərdə küçələrdə 15-20 santimetr buzun üzərində hərəkət edirdik. Evlərin şiferlərindən buz baltaları sallanırdı. Elə ki, noyabr girdi, bir dəfə qar yağdı, vəssalam, həyat dayanırdı, düz mart qədər. Bütün su, kanalizasiya sistemi donurdu. İnsanlar, xüsusilə də qadınlar olmanın çətinlikləri ilə üzleşməli olurdular. Daşdıığımız suları evdə işlədəndən sonra onları bir də vedrə-vedrə bayıra daşıyırdıq. Su daşığılanda əllərim donub hissiyatını itirirdi. Evə gəlirdim, bir isti yox idi ki, əlini tutub isidəsən. Məcbur əllərini qoynuna qoyurdun. Düz bir saata donu açırdı. Evlər də buz kimi idi. Daimi yanar yox idi. Bu gün tapdınsa bir şey, yanacaqdı, tapmadınsa, soyuqda oturmağa məhkəm idin. Əvvəllər odun, çörək tapıb sobanı alışdırırdıq. Sonrakı qışlarda artıq o da qalmamışdı. Çünki insanlar hamısı soyuqla mübarizə aparırdılar. Sonrakı illər camaata neft, salyarka normaları verilməyə başlandı. Allahım, o növbələri xatırlamaq nə qədər dəhşətlidir. Saatlarla talon əlinde soyuq havada, ayaq üstündə dayan-

malı idin ki, 5-10 litr yanacaq ala biləsən. Yaxşı aldınsa, bunu maşınkada yandırıb yemək hazırlayasın, sobada yandırıb evi isidəsən?.. Bax o norma ilə bunun hansını etmək isə bir başqa dərd idi. Sonralar artıq mağazalarda baha qiymətə olsa da, un tapılırdı. Elektrik xətləri o qədər yüklənirdi ki, bir də göürdün ki, axşamdan yüksək gərginlikli xətlərdə qəza baş verib, şəhərə qədər təmir edilməyib. Deməli, həmin gün mağazalarda çörək də olmayacaqdı. Məcbur qalıb, həyətdə sacda çörək bişirməli olurduq. Bu mənim üçün çox ağır idi. Çünki köməyim yox idi. Böyük oğlum nə qədər əziyyət çəkdiyimi görürdü. Bir gün sacın başında kündələri bir-bir açıb bişirərkən, oğlum gəldi, bir xeyli baxandan sonra qalxıb evə getdi. Bir azdan

Əlinde bir adyalla qayıtdı. Həmin adyalı çəpər qonşumuz səmtə ağacların budaqlarına bağladı, dedi ki, ana, qoy heç kim görməsin, sənə kömək edəcəm. Həmin gündən sonra o mənim köməkçimə çevrildi. Mən açdım, o sacın üstündə bişirdi. İşim xeyli yüngülləşdi.

O günlərin hansını deyəsən, hansını saxlayan axı. Dərd bir idi, iki idi? Ətrafda problemlə olmayan heç nə yox idi. Getsin o günlər, bir də dönməsin, Allah bizlərə o günləri bir də nəşib eləməsin.

Beləcə, Zülfüyyə xanım bu qədər ailə qayğıları mənğənəsində uzaq məsafədən su daşılıb, onu min əziyyətlə qızdırıb Sara xalçanı yuyunduranda görmüşdü onun bədənindəki güllə yaralarını. Elə bu yaralar da onun Sara xalçadan dinlədiyi bir həyat hekayəsinin başlanğıcı olmuşdur ki, Zülfüyyə xanımın bir söhbət zamanı bu həyat hekayəsi yenidən çözümlərək qəhrəman bir azərbaycanlı qadının timsalında erməni xislətinin yeni bir səhifəsi ilə tanışlığımıza vəsile oldu. Unudulmayacaq bir səhifə... Bu yazı vasitəsilə gənc nəsillərə çatdırılacaq, onları əsla dəyişilməyən erməni xislətinə hər zaman hazırlıqlı olmağa çağıran bir səhifə... Sara xalçanın çözümlərək qəhrəman asdığı silahın mahiyyəti ruhumuza hopmalıdır. Onu məhz anasının əlləri ilə ilmə-ilmə toxuduğu xalçanın üstündən asmasının, bir ömür gözünün önündə saxlamasının, yatağını o xalçanın və o silahın altında açmasının səbəblərini ruhumuza yazmalıyıq. Axıdılan qanların, ömrü yarımçıq qalmış uşaqların, həyatına didərginlik, köçkünlük yazılmış soydaşlarımızın, arzuları torpağa kömülən şəhidlərimizin, evində, həyətdə gündəlik həyatını yaşayan, işi-gücünü ilə məşğul olan günahsız insanların qətləminə, zaman-zaman Azərbaycanımızdan qoparılan Vətənə həsət torpaqlarımızın nələsi həkk olunmalıdır məfkurəmizə... Unutmamalıyıq, unutmamağa haqqımız yoxdur...

Mətanət Məmmədova